

Kuningas Ur-Ninurta hümn jumal Enkile kui loomismüüt

Peeter Espak

SISUKOKKUVÕTE

Artiklis on analüüsitud Mesopotaamia Isini riigi kuninga Ur-Ninurta (valitses ligikaudu 1923–1896 e.m.a) võimuperioodist pärit ülistushümni B. Esitatud on ka selle eestikeelne tõlge ja kommentaar. Hümn on tähelepanuväärne eelkõige seetõttu, et seal esineb sumeri loomismüüdile omaseid tunnusjooni. Tähtsamaks hümnist leitavaks teabeks võib pidada Isini ajastule omast tendentsi näha inimkonna loonud jumalusi pigem kollektiivina. Loomisega on seotud nii taevajumal An, tarkusejumal Enki kui ka kuningavõimu tagav jumal Enlil. Taevajumal Ani seostamine erinevate loomisprotsessidega ja Enki püsiv tituleerimine Ani pojaks on selgelt omane Isini perioodi mütoloogiale. Käesolev hümn aitab mitme kirjandusliku ja keelelise motiivi kaudu dateerida paljusid teisi sumerikeelseid müüte, kus ühegi valitseja nime pole tekstis mainitud (nagu „Enki ja maailmakord“, „Enki reis Nippurisse“, „Enki ja Inanna“, jne) ning mille kirjandusloolisse kronoloogiasse paigutamine on seetõttu raske ülesanne.

MÄRKSONAD: Sumeri mütoloogia, loomismüüt, Ur-Ninurta, sumeri kirjandus, võrdlev mütoloogia

PEETER ESPAK *Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond kultuuri-
teaduste instituudi sumeroloogia ja Lähis-Ida kultuuriloo kaasprofessor*
E-post: peeter.espak@ut.ee

ABSTRACT

King Ur-Ninurta's hymn to the God Enki as a creation myth

The paper analyses hymn B from the reign of Ur-Ninurta, king of Isin in Mesopotamia (reigned ca 1923–1896 BCE) and presents its Estonian-language translation and description. The hymn is especially remarkable because it also contains several features of a Sumerian creation myth about the beginnings of mankind. Among the most important information this hymn contains is the detected tendency present in Isin era texts to picture the deities who created mankind as acting collectively. The sky god An, the god of wisdom Enki and the god of kingship Enlil are all involved in the creation of human beings. The association of the sky god An with such creation processes and also the permanently used title of Enki as “the son of An” is also clearly characteristic of the mythology of the Isin period. This hymn, through its several literary and linguistic motifs, helps to date some other longer Sumerian myths to the period of Ur-Ninurta. It is especially helpful when dating longer Sumerian myths where no ruler's name is mentioned inside the text (such as “Enki and the World Order”, “Enki's Journey to Nippur”, “Enki and Inanna”, etc.) and whose placement in the literary-historical chronology would therefore be a difficult task without the presence of parallels.

KEYWORDS: Sumerian mythology, creation myth, Ur-Ninurta, Sumerian literature, comparative mythology

PEETER ESPAK *Associate Professor of Sumerian Mythology and Literature, Institute of Cultural Research, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu*
E-mail: peeter.espak@ut.ee

Isini riigi kuninga Ur-Ninurta (sumeri k ‘(Jumal) Ninurta teener’) võimu-
perioodist pärit ülistushümn (Falkenstein 1950: 112–117; ETCSL 2.5.6.2.) on
tähelepanuväärne eelkõige selle tõttu, et sisaldab klassikalises sumeri tigi-
hümni (vt hümnide liigitusest Wilcke 1976) vormis koostatud ülistuslaulude
žanrisse kuulunud poesiakunsti heaks musternäidiseks olemise kõrval
ka loomismüüdile omaseid tunnusoone. Sumeri-akadi kirjandusest on
konkreetselt maailma, jumalate, inimeste või loomade-taimede loomis-
loost eraldi selleks eesmärgipäraselt kirja pandud tekste või pikemaid laule-
lugusid aga erakordselt vähe meieni jõudnud. Kaalukas osa Mesopotaamia

kirjavarast on siiani muuseumiriiulitel seismas ja teadlastel läbi töötamata ning väga mahukas osa ootab tõenäoliselt alles maa sees arheoloogilabidat. Üpriski kindlalt võib juba olemasoleva dešifreeritud tekstimaterjali puhul tõdeda, et „loomislood“ ei olnudki tollaste preesterkonna-kirjatundjate toodangus kasutusel eraldiseisvate tekstide või žanrina. Enamasti kohtame asjade sünni ja tekkega seonduvat usulis-mütoloogilist teavet lühemate lõikude või lausetena mingil teisel eesmärgil loodud kirjanduse sees. Paljud sumeri müüdid esitavad näiteks oma algusosas ühtlasi ka maailma ja jumalate tekkimisloo. Selle eesmärk on kogu teksti peasisuks olevale ning hoopis muust ja maisemast pajatavale teosele või näitemängule anda lihtsalt mingi igavikuline lähtepunkt-proloog (vt Espak 2010, 2012a, 2012b).

Käesolev tigi-hümn koosnebki sellele žanrile klassikaliselt omasest kahest osast: alguses mingit jumalat ülistavast sagida-sektsioonist ja sagara-osast, mis ülistab juba ühe peamise tegelasena kuningat, kelle kiituseks ning talle jumalatele heaolu ja õnnistuse palumiseks oligi hümn loodud (vt Flückiger-Hawker 1999: 183–4). Pärast kaht esimest struktuuriüksust on teose lõpus kuningale pikkade elupäevade ja tugeva võimu tagamiseks kokkuvõtte või epilooži vormis palve jumalatele ning eraldi ka suurt sumeri jumalust Enlili ja lõpuks veel Enkit ülistav lõik.

Ur-Ninurta ise oli Sumeri võimsa linna Uri kolmandalt dünastialt (valitses umbes 2112–2004 e.m.a) Mesopotaamias ligi sajandiks keskse ülemvõimu üle võtnud Isini riigi esimese dünastia kuues kuningas, kes valitses ligikaudu aastatel 1923–1896 e.m.a. Selleks ajaks olid semiidi hõimud kogu Mesopotaamias enamusrahvaks saanud ja sumeri keelt emakeelena rääkivad rahvakillud täielikult hääbumas või juba semiitidega sulandunud. Eelnevate Isini dünastia valitsejate nimed olid semiidipärasead ja akadikeelsed, kuid tõenäoliselt usurpaatorina võimule tulnud Ur-Ninurta nimi on siiski sumerikeelne. Suure tõenäosusega on tema võimu ajal loodud ka üks kõige kaalukamaid osi sumerikeelsest kirjavarast ja mütoloogilisest poeesiast – võimalik, et enamik meile nüüdseks teadaolevaid pikemaid sumeri müüte (Espak 2014, 2019; Emelianov 2009: 251–254 ja 298–299). Seega ei oleks vale pidada Ur-Ninurtat ka viimseks „päris“ Sumeri kuningaks. Hoolimata sellest, et ta valitses peamiselt eri semiitlike rahvaste üle, on ta nii oma nime kui ka kirjanduse iseloomu poolest sumeri vaimulaadi esindanud valitseja, kes ise tituleerib ennast sumerlaste juhiks.

Hümn algab sumeri tarkuse, kõikvõimalike teadmiste, käsitöö ja looja-jumaluse Enki ülistamisega (selle hümn detailset kirjeldust vt Espak 2015: 92–94). Enkit nimetatakse jumalike reeglite me'de (tõlkes ligikaudu '(see mis on') valdajaks, kes on äraütlemata tark. Ta on lausa laiahaardelise tarkuse või teadmiste personifikatsioon. Teda on kirjeldatud kui Sumeri tähtsama vanema põlvkonna jumalategrupi Anunna üht peamist juhti, maagiliste loitsude, tähtsate otsuste, inimkonnale ning ka teistele jumalustele antava hüva nõu ja juhiste tagajat (read 1–5):

en me galam-ma umuš ki gar-ra šag₄ sù-ud níg-nam zu
 ʔen-ki géštu dagal mas-su mah ʔa-nun-na-ke₄-ne
 gal-an-zu tu₆ gar inim-ma sig₁₀-ga eš-bar-ra igi gál
 sá pàd-dè ud è-ta ud šú-uš-šè galga šúm-mu
 ʔen-ki en dug₄-ga zid-zid-da me-téš-e ga-a-i-i

Oskustandvate me'de isand, ideede paikapanija,
 kelle meel on haaramatu, kes teab üldse kõike,
 Enki, laiahaardeline tarkus ise, Anunna jumaluste juhataja,
 tark, loitsude andja, kes annab välja sõnu, teeb otsuseid —
 ehast koiduni ta leiab (hüva) nõu ja annab juhiseid,
 Enki, õiglaste käskude isand, sind ma ülistan!

Jumal Enki isana nimetatakse taevajumal Ani, keda tituleeritakse selles müüdis inimkonna seemne maa seest väljatulemise tekitajana või idee autorina. Taevajumal Ani on kirjeldatud inimkonna olemasolu ja maapinna peale panemise otsuse ühe autori või selle loomeprotsessi kaastegijana. Ta on „isand, kes paneb seemne maa seest välja kasvama“. See on motiiv, mis on teiste seas tuntud ka sumeri müüdist „Enki reis Nippurisse“ (vt Espak 2010: 1797–1799; Ceccarelli 2012). Samuti on kirjeldatud, et jumal Enki saab oma voli või võime kasutada ja valitseda jumalike reeglite me'de üle panteoni nominaalselt pealikul, tavaliselt inaktiivselt kusagil kõrgustes lihtsalt asjadel silma peal hoidvalt jumal Anilt. Enki ülesanne on Tigrise ja Eufrati jõgede viljakust tagavate vete lubamine rahvale, samuti pilvedele piisava vee kindlustamine ning seeläbi inimkonnale põllumajanduse võimaldamine. Ka need ülesanded on Enki saanud taevajumal Ani otsusega (read 6–12):

a-a-zu an lugal en numun i-i ùg ki gar-gar-ra
 me an-ki sag kéše-bi-šè ma-ra-an-sig₁₀ nun-bi-šè mu-un-íl-en
^{id}idigna ^{id}buranuna ka kug-bi du₈-ù níg giri₁₇-zal si-si
 dungu sír-re a hé-gál-la šúm-mu a-gàr-ra šèg-šèg
^{dé}zina ab-sín-na sag íl-íl-i ú-šim edin-na TAR [...] x
 pú-^{ges}kiri₆ lál geštin ki tag-ga tir-gin₇ sud-sud-e
 an lugal digir-re-e-ne-ke₄ á-bi mu-e-da-a-ág

Su isa on taevajumal An, kuningas ja isand, kes pani (inimkonna)
 seemne välja tulema, kes asetab rahva maa peale.

Sinu peale pani ta taevas ja maa me' de hoolekandmise
 (ülesande), tõstes sind nende printsiks.

Tigrise ja Eufrati jõgede pühade lätete lahtihoidmise
 (vee andmise), nende täitmise rõõmuga,

paksud pilved andma külluslikult vett, sadama vihma põldudele;

panna viljajumalanna Ezina (= vilja) oma künnivagudest tõstma pead,
 rohetaimed karjamaadel [kasvama];

panna meeaiad (datlialud?) ja viinapuuväljad
 kasvama (mühades) kui metsa;

An, jumalate kuningas, käskis sul seda teha

Hümni algusosa kirjeldab edasi, kuidas inimmaailmas võimu ja eriti kuningavõimu taganud panteoni üks tähtsamaid jumalusi Enlil annab samamoodi oma volitused ning võimu Enki käsutusse. Enki on Sumeri panteonis Ani ja Enlili kõrval peaaegu võrdse staatusega. Kui Enlili võimuvaldkond haarab endasse peamiselt riigivalitsemise ja kuninga-võimuga seotud nähtusi, siis Enki täidab samasugust ülesannet kõikides tarkust, osavust ning viljakust nõudvais maailma tsiviilelu aspektides. Siin on kasutatud ka jumal Enki üht hüüdnime või epiteeti Noorem-Enlil (^den-líl-bàn-da), kes sünnitab või annab elu kõigele (en nì-nam ù-tu). Enki ülesanne on olla ka inimkonnale käskude jagaja ja kohtumõistja ning toidu ja viljakuse tagaja (read 13–21):

^den-líl-le mu mah sag-kù-gál ní gal gùr-ru-ni
 šu' ma-ra-an-ba en níg-nam ù-tud ^den-líl-bàn-da-me-en

an ki-a dili-ni digir-ra-àm dub-ús-a-ni za-e-me-en
 e-ne-gin₇ nam sig igi-nim-ma tar-tar-re šu-zu-šè ša-mu-u₈-gar
 eš-bar zid ka-ta è-a-zu úru^u dib-ba-àm
 ʿsá-bar-a kur-zag til-la-aš ùg dagal dūr-ru-na-ba
 gu₇ nag-bi-šè im-da-kúš-ù-dè-en a-a zid-bi za-e
 en digir-bi-gin₇ nam-mah-zu me-téš im-mi-i-i-ne
 sa-gíd-da-àm

Jumal Enlil, oma suure, uhke ja aukartust täis nime, mida ta kannab,
 andis selle (ka) sulle — isandale, kes sünnitab (annab elu) kõigele —
 sina oled Noorem-Enlil!

Taevas ja maal ainult tema (Enlil) on jumal, kuid ainult tähtsuselt teine
 (võrreldes temaga) oled sina!

Nagu (justkui see oleks) tema enda käes, saatuste määramise
 (võime) tasandikel ja kõrgendikel andis ta (ka) sinu kätte.

Õiglasel otsused, mis väljuvad sinu suust, on võimsad!

Sabara (kohtunik) oled sa paiksetele rahvastele kuni mäeahelikeni välja.

Neile söögi ja joogi andmine on su hool, sa oled nende tõeline isa!

Isandale, justkui oma enda isiklikule jumalale
 laulavad nad kiitust su suurusele.

See on (hümni) sagida (osa).

Hümni esimesele struktuurilisele sagida-osale järgneb lühike vahepalve, salm või gišgigal laulurida, mis on tõenäoliselt tuttavad enamikule tänapäeva lugejatelegi eri kristlike kirikute liturgiast, kui kogudus jumalale kiituseks ühiselt laulab või mõnd lauset ütleb. Käesolevas hümniosas palutakse Enkilt kuningas Ur-Ninurta edukaks valitsemiseks jumala abi või õnnistust. Kasutatud on Enki üht epiteeti või nimekuju Nudimmud, mis viitab tema loojajumaluse funktsioonile (read 22–24):

ʿnu-dím-mud ʿur-ʿnin-urta-ra inim kug dug₄-ga mah-zu
 nir hé-gál gaba gi₄ na-an-tuku-tuku
 giš-gi₄-gál-bi-im

Nudimmud (= Enki), olgu sinu püha sõna ja vali ütlemine Ur-Ninurtale
võimu ja külluse (tagajaks) ja ärgu (lasku olla) talle vastaseid!
See on gišgigal (antifon, vahepalvesalm).

Ur-Ninurta B hümn sagara-osa algab ülistusega jumal Enki valduses
olevatele jumalikele reeglitele me'dele ja plaanidele (gis-hur), mis ta on oma
Eridu linnas asuvasse Abzu templisse kokku kogunud (read 25–28):

en mah an ki-a zag bí-dib mu-zu pa bí-è
₄en-ki me a-na gál-la mu-u₈-ur₄-ur₄ abzu-šè mu-u₈-gar
ki-tuš kug šag₄-ge bí-pàd-da-zu abzu èš mah-a X X
me-bi me-a dirig giš-hur-bi a-re-eš gub-ba-me-en

Suur isand, kes sa hiilgad nii taevas kui maal, oma
nime oled (seal) kõikjale esile tungima pannud.

Enki, sa oled kõik me-d, mis ka olemas poleks, kokku kogunud ja
Abzusse nad paigutanud.

Püha elupaiga oma südames oled valinud — võimsa
pühakoja Abzu X X (tekst rea lõpust hävinud)

Selle (Abzu) me-d, mis on ülimad mistahes me-dest ja selle
jumalikud plaanid oled teinud ülistusväärseimateks (üldse).

Edasi jätkub jumal Enki Abzu templi ülistamine, mis kiirgab respekti ka
Enlili E-Kuri templisse. See asus Nippuri linnas. Just Enlili templis olevat
hümn 32. rea kohaselt Enki jaganud välja nende eri funktsioonide kaupa
jumalikud reeglid me'd ka teistele tähtsatele jumalustele. 33. rea järgi leiab ka
inimkonna loomine aset just E-Kuri templis Nippuri linnas. Samas Nippuri
Enlili templis luuakse inimkond ka sumeri mütoloogilises loos kaasaegse
pealkirjaga „Kõpla laul“ (Edzard 2000), kus see toimub mingis templi
struktuurses osas või ruumis (18. rida) nimega uzu-è-a / uzu-mú-a (‘kust liha
läheb välja/kasvab’). Ur-Ninurta hümnis on Enkit tituleeritud kui „arvuka
seemne (= rahvas) looja“ (numun šár-ra im-dím-e) – „inimkonna sünnitaja“
(nam-lú-ùlu ù-tud) ja „elu paikapanija“ ehk „looja“ (til-le ì-gál).

Sellega lõpeb ka teose sagara-osa (29–35):

gissu-bi ud è-ta ud šu-uš kur-kur-ra ši-im-dul
 ní me-lem₄ muru₉ dugud-da-gin₇ an kug-ge íb-ús
 é-kur ki-tuš kug an ʾen-líl-lá su zìg im-du₈-du₈
 šag₄-ba gidru šúm-mu me hal-hal-la digir gal-gal-e-ne-šè
 x numun šár-ra im-dím-e nam-lú-ùlu ù-tud til-le ì-gál
 a-a ʾen-ki barag nam-tar-ra-za dúr gar-ra-zu-ne
 sa-gar-ra-àm

Selle (Abzu templi) vari katab kogu maa idast lääneni.

Selle hirmusära ja kohutav hiilgus kulgeb nagu raske pilv pühas taevas.

Ta kiirgab aukartust E-Kuri templi suunas —
 Ani ja Enlili püha elupaiga poole.

Seal sees, skepter käes, sa jaotasid laiali me'd suurtele jumalustele.

Arvuka seemne (rahva) oled sa loonud, sünnitanud
 inimkonna ja teinud (rahva) elu olevaks.

Isa Enki, kui oled võtnud istet oma saatuste määramise troonile
 (seda kõike sa teed).

See on (hümni) sagara (osa).

Ur-Ninurta ülistushümni viimane struktuuriline osa või epiloog algab kuningale jumal Enki kirjakunstide ja igasugu teadmise asupaigaks peetud mütoloogilise tarkusemaja (é-géštu, vt Green 1978: 152) uste avamise palumisega. Seeläbi saaks Ur-Ninurta koos Enlili antud võimu ja voliga ning Enki jagatud tarkuse ja teadmiste toel kogu sumeri rahva ehk mustpeade (sag-gíg-ga, nagu sumerlased iseennast rahvusenimega defineerisid) suureks juhiks. Kuningas Ur-Ninurtale palutakse ka jumalikku eestkostet, et kõik rahvad merest mereni ehk siis Pärsia lahe meredest kuni Vahemereni välja tooksid tema võimsuse ja tema ees leviva hirmu tõttu rohkesti andamit. Saadud kaupadest ja esemetest kaaluka osa lubab kuningas viia jumal Enlilile tema E- Kuri templisse. Vastu loodab ta saada ning palub pikka ja õnnelikku valitsusaega endale ehk kuningas Ur-Ninurtale, mis oli kogu hümni koostamise eesmärk — taotleda jumalatelt ja antud juhul kõige enam jumal Enkilt endale kaitset ning eeskostet.

Kuna vastavaid hümne mängiti ja lauldi kindlasti mingite templitseremooniate või avalike linnaürituste raames ette ka kuninga alamatele ja linnarahvale, siis täitis kuninga ülistamine ja jumaluste eestkostele all olevana kujutamine ka siseriiklikku propagandistlikku eesmärki. Kõige lõpus esitatakse veel kokkuvõttev ülistus jumal Enkile ning sumeri hümnides ja mütoloogilistes tekstides tavapärane lõpulause ülistatavale jumalusele, öeldes „sinu ülistamine on magus“ (zà-mí-zu dùg-ga-àm). Hümnepiloogi lõpus mainitakse veel, et tegu oli Enkile pühendatud tigi-hümniga (36.–48. rida):

lugal ʔen-líl-le nír šúm-ma ʔur-ʔnin-urta-ke₄
 é-géštu-ga nam-gal-an-zu diríg-šè nigin gál-la-za
 gál ù-bí-in-taka₄ sag-gíg-ga mas-su gal-bi hé-em
 su zíg me-te nam-digir-ra ur-mah nam-lugal-la
 níg šu dug₄-ga ud sag-gá-na til-la-šè pa è-ni-ib
 gú-un dugud a-ab-ba sig igi-nim-ma sag-e-eš ù-mu-e-ni-rig₇
 ʔur-ʔnin-urta-ke₄ hé-ni-ib-ku₄-ku₄ é-kur za-gìn-šè
 ʔen-líl-le igi húl-húl-la-ni e-ne-ra ù-mu-un-ši-in-bar
 bal-a-na ud dùg mu giri₁₇-zal nam-til-la ha-ma-ab-tah-e
 a-a ʔen-ki nam-gal ní ri-a ka-ge dib-ba-zu-uš
 ʔa-nun-na digir šeš-zu-ne hé-me-da-húl-húl-le-eš
 dumu an-na mah nír-gál-bi tuku zà-mí-zu dùg-ga-àm
 tigi ʔen-ki-kà-kam

Kuningas, kellele Enlil on andnud voli — Ur-Ninurtale

sinu (Enki) tarkusemaja ta avagu, kuhu sa oled
 kokku korjanud kõik ülimald teadmised

ja (seeläbi) olgu ta suur sumerlaste juht!

Hirm tema ees, mis kohane jumala vastu, tema lõviliku kuningavõimu

tribuuti pangu tema käsu peale tema elupäevade
 lõpuni (rahvaid) talle andma

ja raskete laadungite kaupa Vahemerest Pärsia laheni tema ette tooma!

Ur-Ninurta aga viigu (seda kõike nooblisse)

lasuriidiga (palistatud) E-Kuri templisse

ja (seal) Enlil vaadaku (seda nähes) tema peale rõõmustava heakskiiduga
ja lisagu tema valitsusajale häid päevi ja rõõmsaid elu täis aastaid.

Isa Enki, oma suuruses ja hirmuäratavuses,
mis on kirjeldamatu (sõnades) —

Anunna jumalad, sinu vennad — rõõmustagu nad sinu üle!

Taevajumal Ani poeg oma suuruses ja
võimsuses — sinu ülistamine on magus!

(See oli) tigi-hümn Enkile

Kõige tähtsamaks hümnist leitavaks teabeks võib pidada Isini ajastule (ja juba varasemal Ur III ajastul tõenäoliselt esinenud) omast tendentsi näha inimkonna loonud jumalusi pigem kollektiivina. Loomisega või inimkonnale elu andmisega on seotud nii taevajumal An, tarkusejumal Enki kui ka kuninga-võimu tagav Enlil. Taevajumal Ani seostamine erinevate loomisprotsessidega ja üleüldse tema aktiivne osalus mütoloogilises mõtlemises (sealjuures Enki püsiv tituleerimine Ani pojaks) on selgelt omane Isini perioodi mütoloogiale. Käesolev hümn aitab mitme kirjandusliku ja keelelise motiivi abil dateerida ka palju teisi sumerikeelseid pikemaid müüte. Nendes pole mainitud ühegi valitseja nime ja neid on sellepärast ilma paralleelideta väga raske kirjandusloolisse kronoloogiasse paigutada. Ka selle hümnis süžee-elementide võrdlemine teiste suurte sumeri müütidega on aidanud neid – sealjuures „Enki ja maailmakord“, „Enki reis Nippurisse“, „Enki ja Inanna“ – dateerida (vt Espak 2014) Isini ajastusse ja võimalik, et ka Ur-Ninurta enda valitsusperioodi.

Kirjandus

Ceccarelli, Manuel 2012. Enkis Reise nach Nippur. — *Altorientalische Studien zu Ehren von Pascal Attinger*. mu-ni u4 ul-li2-a-aš ġa 2-ġa 2-de 3. C. Mittermayer & S. Ecklin (toim). (Orbis Biblicus et Orientalis 256). Göttingen – Fribourg: Academic Press / Vandenhoeck; Ruprecht, S. 89–118.

Edzard, Dietz Otto 2000. U 7804 // UET VI/1 26: Gedicht von der Hacke. — *Wisdom, Gods and Literature: Studies in Assyriology in Honour of W. G. Lambert*. George, Andrew R. and Finkel, I. L. (toim). Winona Lake: Eisenbrauns, pp. 131–135.

Emelianov, Vladimir V. 2009. *Шумерский календарный ритуал (категория ME и весенние праздники) / (Calendar ritual in Sumerian religion and culture (ME's and the Spring Festivals))*. Ст.-Петербург: Петербургское востоковедение (Orientalia).

Espak, Peeter 2010. Inimeseloomise müüt Lähis-Idas. Genesis 4: 1 tähendusest. — *Akadeemia*, 10, lk 1791–1840.

Espak, Peeter 2012a. Kosmose loomise/tekkimise müüdid Lähis-Idas. — *Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2009* (26), lk 71–82.

Espak, Peeter 2012b. Sumeri müüdifragment (NBC 11108) Ur III ajastust: Genesisse loomislugude üks varajane eelkäija. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2011/2012* (5), lk 20–26.

Espak, Peeter 2014. Sumeri senidateerimata müütide kirjanepkuajast. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2014*, lk 45–55.

Espak, Peeter 2015. The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology. Wiesbaden: Harrassowitz.

Espak, Peeter 2019. On the Time of Composition of the Hitherto Undated Sumerian Myths. — Editors Vladimir Sazonov, Holger Mölder, Peeter Espak. Cultural Crossroads in the Middle East: The Historical, Cultural and Political Legacy of Intercultural Dialogue and Conflict from the Ancien Near East to the Present Day (*Studia Orientalia Tartuensia Series Nova VIII*), pp. 37–48.

ETCSL = J. A. Black, G. Cunningham, J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor, G. Zólyomi. *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://www-etcsl.orient.ox.ac.uk/>). Oxford, 1998–2006.

Falkenstein, Adam 1950. Sumerische religiöse Texte. — *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, S. 49, 80–150.

Flückiger-Hawker, Esther 1999. *Urnamma of Ur in Sumerian Literary Tradition*. (Orbis Biblicus et Orientalis 166.) Göttingen / Freiburg: University Press / Vandenhoeck und Ruprecht.

Green, Margaret W. 1978. The Eridu Lament. — *Journal of Cuneiform Studies* 30, pp 127–167.

Wilcke, Claus 1976. Formale Gesichtspunkte in der sumerischen Literatur. — S. J. Lieberman (Ed.). *Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on His Seventieth Birthday, June 7, 1974*. Chicago, lk 205–316.